

John Gray

Slamnati psi, 6

Razmišljanje o človeku in drugih živalih

Sokrat, izumitelj etike

Sokrat morda ni bil dvomeč racionalist, kakor ga je predstavil Platon. Morda je bil igriv sofist, za katerega je bila filozofija šport, igra, ki je nihče ni jemal resno, še najmanj on sam. Vendar je etika pod Sokratovim vplivom nehala biti umetnost dobrega življenja v nevarnem svetu, kot je bila za Homerja. Postala je iskanje vrhunskega dobrega, ki ga nič ne more uničiti, edinstveno prepričljiva vrednota, ki izrine vse druge, tiste, ki živijo v skladu z njo, pa zavaruje pred tragedijami.

V grškem svetu, kjer so peli Homerjeve pesmi, je bilo vsem jasno, da življenja posameznikov uravnava usoda in naključje. Za Homerja je bilo človeško življenje vrsta naključij: vse dobro je podvrženo sreči. Sokrat tega zastarelega tragičnega videnja ni mogel sprejeti. Prepričan je bil, da sta krepost in sreča eno in isto: resnično dobremu človeku nič ne more škodovati. Zato si je poustvaril podobo dobrega, da bi ga napravil neuničljivega. Onstran dobrin človeškega življenja – zdravja, lepote, užitka, prijateljstva, življenja samega – je Bog, ki stoji nad vsem tem. Pri Platonu je iz tega nastala misel o obliki dobrega, mistični spoj vseh vrednot v ubrano duhovno celoto – ideja, ki je pozneje prodrla v krščansko pojmovanje Boga. Misel, da se etika ukvarja z vrsto vrednot onstran naključij in lahko premaga vsakršno izgubo ali nesrečo, pa je Sokratova. On si je izmislil “etičnost”.

Etiko si predstavljamo kot zbirko pravil, ki jih morajo vsi spoštovati, in posebno vrsto vrednote, ki ima prednost pred vsemi drugimi. Etiko sestavljajo predsodki, ki smo jih podedovali po krščanstvu in delno po klasični grški filozofiji.

V Homerjevem svetu ni bilo etike. Seveda je obstajala predstava o tem, kaj je prav in kaj narobe. Ni pa bilo nobene ideje o zbirki pravil, ki se jih morajo vsi držati, ali o posebni, izjemno prepričljivi vrednoti, ki bi prekašala vse druge. Etika se je ukvarjala s krepostmi, kot sta bila pogum in modrost, toda celo najpogumnejši in najmodrejši so lahko poraženi in uničeni.

Svoje življenje – vsaj v javnosti – radi utemeljujemo z lažjo, da nazadnje vedno zmaga “etičnost”. V resnici tega ne verjamemo. Globoko v sebi vemo, da nas nič ne zavaruje pred usodo in naključjem. V tem smo bližji starim predsokratičnim Grkom kot klasični grški filozofiji.

Neetična etika

Ljudje cvetijo v razmerah, ki jih etika obsoja. Mir in blaginja enega rodu temeljita na krivicah prejšnjega; prefinjena senzibilnost liberalnih družb je sad vojn in bojov za cesarstvo. Enako velja za posameznike. Blagost uspeva v samotnem življenju; nagonsko zaupanje v ljudi le redko opazimo pri ljudeh, ki so doživljali stiske. Vrednote, za katere trdimo, da jih cenimo bolj kot vse druge, niso primerne za vsakdanje življenje. Na srečo jih ne cenimo tako zelo, kot govorimo. Veliko tistega, kar občudujemo, izvira iz tistega, kar menimo, da je slabo ali narobe. To velja tudi za etiko.

Machiavellijevega *Vladarja* so dolgo obsojali, da zagovarja neetičnost. Uči, da bo vsak, ki se bo v boju za oblast trudil biti pošten, slabo končal: zmagovanje in ohranjanje oblasti zahteva *virtu*, drznost in dar za pretvarjanje. (Machiavellijevi nauki so sporni še danes, ko si vsak želi biti vladar.) Hobbesovega *Leviatana* so napadali, ker je zagovarjal mnenje, da sta moč in nepoštenost v vojni kreposti. Nauk *Basni o čebelah* Bernarda de Mandevilla je, da blaginjo ženejo pregrehe – pohlep, nečimrnost in zavist. Nietzsche nas še vedno zmore šokirati, ker je pokazal, da so nekatere kreposti, ki jih najbolj občudujemo – na primer krutost in zamerljivost –, preobraženi nagibi, ki jih najbolj obsojamo.

Pri teh piscih je prepovedana resnica očitna. Ne gre le za to, da ima dobro življenje zelo malo opraviti z “etičnostjo”. Cveti le zaradi “neetičnosti”.

Filozofi, ki so se ukvarjali z etiko, so se tej resnici vedno izogibali. Aristotel se ji je začel izogibati, ko je predstavil svojo doktrino Zla, v kateri je trdil, da kreposti skupaj rastejo in pojemajo. Pogum in razsodnost, pravičnost in sočutje so v najboljšem človeku visoko razvite. (Ne pozabimo, da je govoril le o moških.) Toda celo Aristotel je moral opaziti, da si kreposti lahko konkurirajo: pretiran občutek za pravičnost lahko izrine sočutje. Še huje, “krepost” je lahko odvisna od “pregrehe”; pogumu je

pogosto primešan kanček nepremišljenosti. Pri pregrehah in krepostih človeška bitja nikakor niso usklajena.

Filozofija etike je v veliki meri leposlovna smer. Kljub temu še noben filozof ni napisal velikega romana. To nas ne bi smelo presenetiti. Za filozofijo je resnica o človeškem življenju popolnoma nezanimiva.

Malikovanje izbire

Za nas je pomembnejše kot kar koli drugega, da živimo po svoji izbiri. Ne zato, ker svobodo cenimo bolj, kot so jo v prejšnjih časih. Krivo je to, da smo dobro življenje poistovetili z izbranim življenjem.

Za predsokratične Grke nas to, da nam življenje zavirajo omejitve, dela človeške. To, da se rodimo kot smrtniki, v določenem kraju in času, močni ali šibki, hitri ali počasni, pogumni ali strahopetni, lepi ali grdi, da preživljamo tragedije ali so nam slednje prihranjene – vse te življenjske značilnosti so nam dane, ne moremo jih izbirati. Če bi si Grki lahko predstavljali življenje brez njih, to zanje ne bi bilo vredno človeka.

Stari Grki so imeli prav. Ideal življenja po lastni izbiri se ne ujema s tem, kako v resnici živimo. Nismo avtorji svojega življenja; niti soavtorji tistih dogodkov nismo, ki nas najbolj zaznamujejo. Skoraj ničesar, kar je v našem življenju najpomembnejše, si ne izberemo sami. Čas in kraj rojstva, starši, prvi jezik, ki ga govorimo – vse to so naključja, ne rezultat izbire. Najusodnejše odnose oblikujejo naključni dogodki. Življenje vsakega od nas je poglavje naključij.

Osebna neodvisnost je plod naše domišljije, ne način življenja. In vendar smo vrženi v čas, ko je vse začasno. Nove tehnologije nam vsak dan spreminjajo življenje. Tradicij preteklosti ni mogoče znova vzpostaviti. Hkrati zelo malo vemo o tem, kaj bo prinesla prihodnost. Prisiljeni smo živeti, kot da bi bili svobodni.

Kult izbire odseva dejstvo, da moramo življenje improvizirati. Da se temu ne moremo izogniti, je znamenje naše nesvobode. Začeli smo malikovati izbiro; za malike pa je značilno, da jih ni mogoče izbrati.

Živalske kreposti

Če iščete izvor etike, si oglejte življenje drugih živali. Korenine etike so v živalskih krepostih. Človek ne more dobro živeti brez kreposti, ki ga družijo z živalskimi sorodniki.

Ideja ni nova. Pred dvema tisočletjema in pol je Aristotel opazil podobnosti med ljudmi in delfini. Delfini enako kot ljudje ravnajo namensko, da bi dosegli dobro v življenju, uživajo pri razkazovanju svojih moči in spretnosti ter kažejo lastnosti, kot sta radovednost in pogum. Človek ni edini, ki pozna etično življenje. Aristotel je bil v takem razmišljanju blizu Nietzscheju, ki je zapisal:

Začetki pravičnosti, pa tudi razsodnosti, zmernosti, poguma – skratka vsega, kar imenujemo *sokratične kreposti* –, so *živalski*: posledica nagona, ki nas uči iskati hrano in se izogibati sovražnikom. Če zdaj pomislimo, da je celo najvišje človeško bitje postalo bolj vzvišeno in prefinjeno pri prehranjevanju in predstavi o tem, kaj mu škoduje, ne bi bilo narobe, če bi celotni pojav etičnosti opisali kot nekaj živalskega.

Na zahodu prevladuje drugačno razmišljanje. Uči, da je človek drugačen od živali, ki se preprosto odzovejo na okoliščine, v katerih se znajdejo. Lahko razmišljamo o svojih motivih in nagonih; lahko se zavedamo, zakaj ravnamo tako, kot ravnamo. Če se bomo še močneje zavedli sebe, se bomo približali točki, na kateri bodo naša dejanja posledica naše lastne izbire. Kadar bomo pri polni zavesti, bomo vse počeli iz znanih razlogov. Tedaj bomo res avtorji svojega življenja.

To morda deluje neresnično, in to upravičeno. Toda tako so nas učili Sokrat, Aristotel in Platon, Descartes, Spinoza in Marx. Za vse našete je bila zavest naše bistvo, dobro življenje pa je bilo življenje popolnoma zavedajočega se posameznika.

Dejstvo, da nismo neodvisni osebki, je etiki zadalo smrtni udarec, čeprav je to njena edina možna podlaga. Če ne bi bili sestavljeni iz drobcev, ne bi mogli goljufati samih sebe ali trpeti zaradi posledic šibke volje. Če bi naše življenje uravnavala izbira, nikdar ne bi mogli biti spontano velikodušni. Če bi bil naš jaz res tako nespremenljiv, kot si domišljamo, se ne bi mogli spopadati s svetom, prepolnim vrzeli. Če bi bili resnično enovalentni, vsak zaprt le vase, se ne bi mogli bežno vživljati v druga živa bitja, kar je temelj in izvor etike.

Zahodnjaška misel je osredotočena na vrzel med tistim, kaj *je*, in tistim, kar *bi moralo biti*. Vendar v vsakdanjem življenju ne pretehtamo možnosti vnaprej, da bi potem ravnali v skladu z najboljšo. Preprosto se spopademo s tistim, kar je okoli nas. Zjutraj vstanemo in se oblečemo, ne da bi to nameravali. Prijatelju pomagamo na točno določen način. Različni ljudje imajo različne običaje; pri nenamenskem ravnanju pa ne sledimo le navadam. Do nenamernih dejanj pride v različnih okoliščinah, tudi takšnih, na kakršne še nismo naleteli.

V nasprotju z zahodnjaško tradicijo taoisti stare Kitajske niso videli vrzeli med tistim, kar je in kar *bi moralo biti*. Pravi odziv je zanje izviral iz jasne slike okoliščin. Niso sledili etikom – v njihovih časih konfucijan-cem – v obremenjevanju ljudi s pravili ali načeli. Za taoiste je bilo dobro življenje naravno življenje, če le živimo spretno. Nobenega posebnega smotra nima. Nobenega opravljanja nima z voljo in njegovo bistvo ni pehanje za tem, da bi uresničili kak ideal. Vse, kar počnemo, je mogoče narediti bolj ali manj dobro; vendar ne ravnamo dobro zato, ker svoje namene spreminjamo v dejanja, temveč ker spretno počnemo tisto, kar je treba storiti. Dobro življenje je življenje v skladu z našo naravo in okoliščinami. Nikjer ne piše, da mora biti za vse enako ali da se mora ujemati z “etiko”.

Po taoistični miselnosti dobro življenje pride spontano; vendar spontanost še zdaleč ni le naključno nagonsko ravnanje. Po zahodnjaški tradiciji, na primer v romantiki, je spontanost povezana s subjektivnostjo. V taoizmu pomeni nečustveno ravnanje na podlagi objektivnega pogleda na trenutne okoliščine. Navaden človek na okoliščine ne more gledati objektivno, ker njegovo mišljenje zamegljuje skrb za doseganje ciljev. Jasen pogled pomeni, da ciljev ne projiciramo v svet; spontano ravnanje pomeni ravnanje v skladu s potrebami v danih okoliščinah. Zahodnjaški etiki bodo vprašali, kakšen je namen takega ravnanja, za taoiste pa dobro življenje nima namena. Nekaj takega je, kot bi plavali v vrtincu in se odzivali na tokove, ki bi pritekali in odtekali. Zhuangzi je dejal: “Vstopim s pritokom, odidem z odtokom, sledim Poti vode in ji ne vsiljujem svoje sebičnosti. Tako se obdržim na vodni gladini.”

Etika je v takem videnju le praktična spretnost, kot na primer ribarjenje ali plavanje. Bistvo etike ni izbira ali zavedanje, temveč večšina, da vemo, kaj naj storimo. To je spretnost, do katere pridemo z vajo in praznim umom. A. C. Graham pojasnjuje:

Taoist sprosti telo, umiri misli, zrahlja pritisk kategorij, opredeljenih s poimenovanjem, osvobodi tok misli za lažje razlikovanje in prilagajanje ter namesto da bi razmišljal o izbiri, pusti, da se njegove težave rešijo same od sebe, medtem ko nagnjenje spontano najde svojo smer ... Ni se mu treba odločati na podlagi meril o dobrem in slabem, kajti čeprav je razsvetljenost boljša od neznanja, je jasno kot beli dan, da bo med spontanimi nagnjenji po večji jasnosti misli prevladala najboljša, tista, ki je usklajena v Potjo, seveda če je vse drugo enako.

Le redka človeška bitja znajo živeti dobro. Ko so taoisti to opazili, so si zgled za dobro življenje poiskali pri drugih živalih. Živali v divjini znajo

živeti, ni jim treba razmišljati ali izbirati. Naravno nehajo živeti šele, kadar jih vklene človek.

Kot je rekel Zhuangzi, konji, ki živijo v divjini, jedo travo in pijejo vodo; kadar so zadovoljni, prepletajo vratove in se drgnejo drug ob drugega. Kadar so jezni, si obrnejo hrbet in brcajo. To znajo konji. Če pa so vpreženi skupaj in na silo postavljeni v vrsto, gledajo vstran, grbijo vrat, dirjajo okrog, izpljuniti poskušajo žvale in se otresti uzde.

Ljudem, ki so sužnji "etike", dobro življenje pomeni nenehno pehanje. Taoistom pomeni življenje brez napora, v skladu z naravo. Najsvobodnejše človeško bitje ni tisto, ki ravna iz samostojno izbranih razlogov, temveč tisto, ki mu nikoli ni treba izbirati. Namesto da bi se trpinčilo zaradi različnih možnosti, se brez napora odzove na okoliščine. Ne živi tako, kot si izbere, temveč tako, kakor mora. Tako človeško bitje je popolnoma svobodno kot kakšna divja žival – ali stroj. Kot je rekel Liezi: "Največji človek, ki počiva, je kot mrtev, po gibih podoben stroju. Ne ve, zakaj počiva ali zakaj ne, zakaj se giblje ali zakaj ne."

Misel, da svoboda pomeni, da postaneš podoben divji živali ali stroju, je za zahodnjaške verske in humanistične predsodke sporna, ujema pa se z večino najnaprednejših znanstvenih ugotovitev. A. C. Graham ugotavlja:

Taoizem z znanstvenim pogledom na svet sovпада ravno v tistih točkah, kjer ta pogled najbolj vznemirja zahodnjake, ukoreninjene v krščanski tradiciji: v majhnosti človeka v prostranem vesolju; v nečloveškem tau, ki mu sledijo vse stvari, brez namena in brezbrizne do človeških potreb; v minljivosti življenja, nezmožnosti vedeti, kaj pride po smrti; v neskončnih spremembah, v katerih sploh ni nobene možnosti napredka; v relativnosti vrednot; vdanosti v usodo, ki je zelo blizu determinizmu; celo v misli, da človeški organizem deluje kot stroj.

Neodvisnost pomeni ravnanje v skladu z razlogi, ki jih človek sam izbere; kognitivna veda pa uči, da ni jaza, ki bi izbiral. Veliko bolj smo podobni strojem in divjim živalim, kot si predstavljamo. Ne moremo pa doseči neetične nesebičnosti divjih živali ali samodejnosti strojev, ki ne izbirajo. Morda se lahko naučimo živeti lahkotneje, se manj obremenjevati z etiko. Ne moremo pa se vrniti k popolnoma spontanemu življenju.

Ljudje se v določeni meri razlikujejo od drugih živali po nasprotujočih si nagonih. Hrepenijo po varnosti, vendar se hitro začno dolgočasiti; so miroljubne živali, vendar jih mika nasilje; vleče jih k razmišljanju, hkrati pa sovražijo in se bojijo vznemirjenja, ki ga to povzroča. Njihovim potrebam ni mogoče zadostiti z nobenim načinom življenja. Na srečo, kot

priča zgodovina filozofije, ima človek poseben dar za samoprevaro in se krepi, ker ne pozna svoje narave.

Etika je bolezen, značilna za človeka, dobro življenje pa oplemenitenje živalskih kreposti. Etika, ki izvira iz naše živalske narave, nima podlage, vendar jo begajo naše nasprotujoče si potrebe.

NEODREŠENI

Odrešitelji

Buda je obljubil odrešitev od nečesa, kar vsi razumemo – od trpljenja. Nasprotno pa nihče ne more reči, kakšen je bil človekov izvorni greh, in nihče ne razume, kako bi ga Kristusovo trpljenje lahko odrešilo.

Krščanstvo se je začelo z neko judovsko ločino. Za prvotne Jezusove privržence je bil greh neposlušnost do Boga, kazen za grešno človeštvo pa je bil konec sveta. Ta mitična verovanja so bila povezana z likom mesije, božjega sla, ki je svetu prinesel kazen in peščici ubogljivih odrešitev.

Krščanstvo je ustanovil sveti Pavel, ne Jezus. Pavel je judovski odrešeniški kult spremenil v skrivnostno grško-rimsko religijo; ni pa mogel osvoboditi vere, ki jo je izoblikoval iz Jezusove dediščine. Ne le zato, ker je bila vera v greh in odrešitev bistvo Jezusovih naukov. Krščanski obet odrešitve brez tega nima nobenega smisla. Če nismo grešniki, nas ni treba odrešiti, obetana odrešitev pa nam ne more pomagati pri prenašanju trpljenja. Borges je o Jezusu napisal:

Znočilo se je. Zdaj je umrl.
Muha leze po negibnem mesu.
Kaj mi koristi, da je ta človek trpel,
če pa zdaj trpim jaz?

Jezus se v kratkem romanu D. H. Lawrencea z naslovom *Mož, ki je umrl*, vrne od mrtvih, vendar se takoj odpove misli na reševanje človeštva. Začudeno gleda svet in se vpraša. "Česa in za kaj bi bilo vredno rešiti to neizmerno zmedo?"

Ljudje mislijo, da so svobodna, zavestna bitja, v resnici pa so zapeljane živali. Hkrati se nikoli ne odrečejo poskusom bega pred tistim, kar mislijo, da so. Njihova vera so poskusi, da bi se otresli svobode, ki je nikdar niso imeli. Temu je bila v 20. stoletju namenjena tudi utopija o desnici in levici.

Danes, ko je politika neprepričljiva celo kot zabava, je vlogo odrešenika človeštva prevzela znanost.

Lahko si predstavljamo ezoterični nauk, da ne obstaja nič takega, zaradi česar bi bilo treba prositi za odrešitev; cilj tega nauka je človeštvo osvoboditi jarma odrešitve. Nikos Kazantzakis je v *Poročilu za El Greca* Budi dodelil nalogo, da svojemu zvestemu učencu Anandu pripoveduje:

Tisti, ki trdi, da odrešitev obstaja, je suženj, ker kar naprej in vsak trenutek znova pretehtava vsako besedo in dejanje. "Bom odrešen ali pogubljen?" vpraša trepetaje ... Odrešitev pomeni reševanje vseh odrešenikov ... Zdaj razumeš, kdo je idealni Odrešenik ... To je Odrešenik, ki bo človeštvo osvobodil odrešitve.

Lepa misel, toda kdo jo potrebuje? Človek, ki je žival kot vse druge, le bolj nezadovoljen od večine, po besedah Robinsona Jeffersa, najde izpolnitev

v pogubnem ritmu, težkih in okretnih množicah, plesu množic, ki jih sanje vodijo z mračne gore.

Človeštvo v povprečju svoje odrešenike preveč podcenjuje, da bi potrebovalo njihovo rešitev. Namišljeni rešitelji ga potrebujejo bolj kot človeštvo njih. Od rešiteljev pričakuje zabavo, ne odrešitve.

Veliki inkvizitor in leteča riba

D. H. Lawrence je v svojem komentarju prilike velikega inkvizitorja Dostojevskega priznal, da je nekoč zavrnil njegovo filozofijo, češ da je "cinična, peklerska proza". V priliki Dostojevskega, ki se pojavi kot "pesem" izpod peresa Ivana Karamazova, ki jo v *Bratih Karamazovih* pripoveduje bratu Alekseju, se Jezus v času španske inkvizicije vrne na ta svet. Čeprav pride "potihoma, neopažen", ga ljudje kmalu prepoznajo in veliki inkvizitor ga da zapreti v staro palačo svete inkvizicije, kjer ga zaslišujejo, vendar noče odgovarjati.

Veliki inkvizitor Jezusu pove, da je človeštvo prešibko, da bi preneslo podarjeno svobodo. Ne želi si svobode, temveč kruha; ne blagoslovljenega kruha, ki ga obljublja Jezus, temveč navadnega, posvetnega kruha. Ljudje bodo častili vsakogar, ki jim ga bo dal, kajti od vladarjev pričakujejo, da so bogovi. Veliki inkvizitor pove Jezusu, da so njegove nauke prilagodili človeštvu, kakršno je v resnici:

Popravili smo Tvoje delo in mu za temelj postavili čudeže, skrivnosti in oblast. In ljudstvo se je veselilo, da smo jih spet vodili kot ovce, njihova srca pa so bila končno osvobojena Tvojega strašnega darila, ki jim je prineslo toliko trpljenja.

Lawrence nam pripoveduje, da je nekoč zavrnil trditev velikega inkvizitorja, da ljudje ne prenesejo svobode kot “postavljanja z bogoskranstvom”. Če natančneje razmislimo, je bila njegova ocena drugačna: trditev velikega inkvizitorja vsebuje “dokončno kritiko Jezusa, na katero ni odgovora ... Poguben, uničujoč povzetek je, nanjo ni odgovora, ker jo podpirajo dolgoletne človekove izkušnje. To je resničnost v nasprotju s prividom, in ta privid je bil Jezusov, medtem ko čas odgovarja z resničnostjo.” Lawrence pojasnjuje, zakaj si je premislil, in sicer z vprašanjem: “Je res, da človeštvo zahteva in bo vedno zahtevalo čudeže, skrivnosti in oblast?” Njegov odgovor je:

Seveda je res. Človek danes dobiva občutek čudežnega iz znanosti in strojev, radia, letal, ogromnih ladij, zrakoplovov, strupenega plina, umetne svile: vse to hrani človekov občutek za čudežno, kot je to v preteklosti počela magija ... Dostojevski je opisal človeško naravo preprosto in na to ni odgovora. Moramo se prijazniti s tem, da je človek res tak.

Lawrence je imel prav. Za človeške množice znanost in tehnologija danes utelešata “čudeže, skrivnosti in oblast”. Znanost obljublja, da se bodo najstarejše človekove sanje končno uresničile. Bolezni in staranje bodo odpravljeni; ne bo več pomanjkanja in revščine; človeški rod bo postal neumrljiv. Tako kot v preteklosti krščanstvo tudi sodobni kult znanosti živi od upanja na čudeže. Če pa mislimo, da znanost lahko spremeni človekovo usodo, verjamemo v čudeže. Čas na privid humanizma odgovarja z resničnostjo: slabotno, zbegano, nerojeno človeštvo. Čeprav znanost omogoča zmanjševanje revščine in lajšanje bolezni, jo bodo uporabili za negovanje tiranije in izpopolnjevanje umetnosti vojskovanja.

Resnica, ki jo Dostojevski položi v usta velikega inkvizitorja, je, da si človeštvo nikoli ni želelo svobode in si je tudi nikoli ne bo. Posvetna religija sodobnega časa nam govori, da ljudje hrepenijo po svobodi; in res je, da jih kakršno koli omejevanje jezi. Vendar posamezniki le redko bolj cenijo svobodo od udobja, ki ga prinaša pokorščina, ljudstva, ki tako razmišljajo, pa so še redkejša. Joseph de Maistre je na Rousseaujevo trditev, da se ljudje rodijo svobodni, vendar jih povsod vklepajo v verige, pripomnil: Verjeti, da to, da si nekaj posameznikov tu in tam želi svobodo,

pomeni, da si jo želijo vsi ljudje, spominja na prepričanje, da obstajajo leteče ribe in da to pomeni, da je v naravi rib, da letijo.

Nedvomno bodo v prihodnosti svobodne družbe, tako kot so bile v preteklosti, vendar bodo redko posejane. Praviloma pa bodo obstajale različne oblike anarhije in tiranije. Potrebe, ki jih zadovoljujejo tirani, so prav tako resnične kot tiste, na katere je odgovor svoboda; včasih so celo nujnejše. Tirani obljublajo varnost – in osvoboditev od dolgočasnega vsakdanjega življenja. Seveda je to le zmešan sen. Dolgočasna resnica tiranije je življenje v nenehnem čakanju. Trajna privlačnost tiranije izvira iz tega, da podložnikom obljublja zanimivejše življenje od tistega, ki si ga lahko uredijo sami. Tiranije se začenjajo kot festivali za potrte ne glede na to, kaj iz njih nastane. Diktatorji včasih pridejo na oblast na krilih kaosa, na tihem pa obljublajo odrešitev od dolgočasje svojih podložnikov. V tem primeru velikemu inkvizitorju ne moremo očitati, da se moti.

V govoru velikega inkvizitorja je laž že njegovo mnenje o njem samem. Vidi se kot skrajno tragičnega človeka, obremenjenega z videnjem resnice, do katere slabotno človeštvo nima pravice, zaradi česar je obremenjen z odgovornostjo, da poskrbi zanj. Človeštvo mora rešiti pred “veliko zaskrbljenostjo in strašnim trpljenjem, ki ga zdaj prenaša, ko svobodno odloča o sebi. In vsi bodo srečni, vsi milijoni bitij razen nekaj sto tisoč tistih, ki jim vladajo. Kajti le mi, ki varujemo skrivnost, bomo nesrečni.” To je le romantična misel v preobleki norosti. Straža velikega inkvizitorja človeštvu ne more prinesiti rešitve. Ne potrebuje je. Mir lahko prinese le samemu velikemu inkvizitorju.

V resnici velikih inkvizitorjev seveda ni. Tisti, po katerih je Dostojevski oblikoval svojega junaka, niso bili svetniki, ki bi življenje žrtvovali za reševanje človeštva pred tem, da bi ga strla resnica. Nič drugačni niso bili od drugih ljudi, morda celo slabši: ponoreli fanatiki, iskalci maščevanja ali strahopetni karieristi. Človekova stvarnost mračni portret Dostojevskega postavlja na laž. Inkvizitorjev ne žene svetniško peklenska nuja, da bi človeštvu prizanesli z resnico, temveč strah, maščevalnost in užitek ob trpinčenju šibkih.

Znanost lahko pripomore k širjenju znanja, ne more pa pripraviti človeštva do tega, da bi cenilo resnico. Znanstveniki so kot nekdaj kristjani ujeti v mrežo vplivov; borijo se za preživetje in uspeh; njihov pogled na svet je krpanka tradicionalnih mnenj. Znanost človeštvu ne more prinesiti “čudežev, skrivnosti in oblasti”, že zato ne, ker so njeni služabniki, tako kot tisti, ki so v preteklosti služili Cerkvi, vse preveč človeški.

Hvalnica mnogoboštvu

Noben mnogobožec si nikdar ni predstavljal, da bo vse človeštvo postopoma zaživel enako, kajti za mnogobožce je samo po sebi umevno, da bodo ljudje vedno častili različne bogove. Le v krščanstvu se je prijelo prepričanje, da bi vsi lahko živeli enako.

Za mnogobožce je vera stvar prakse, ne verovanja; in praksa obstaja v številnih oblikah. Za kristjane je religija stvar resničnega verovanja. Če je le ena vera prava, je vsak način življenja, ki ga ta vera ne sprejema, zgrešen.

Mnogobožci so morda ljubosumni na svoje bogove, niso pa misijonarji. Človek bi bil brez enoboštva gotovo še vedno ena najbolj nasilnih živali, prihranjene pa bi mu bile verske vojne. Če bi v svetu še vedno vladalo mnogoboštvo, se komunizem ali "globalni demokratični kapitalizem" ne bi mogel razviti.

Prijetno je sanjati o svetu brez militantnih verovanj, bodisi verskih bodisi političnih. Prijetno, vendar prazno. Mnogoboštvo je preveč prefinjen način razmišljanja za sodobne možgane.

Brezboštvo, skrajna posledica krščanstva

Nevernost je poteza v igri, za katero so pravila postavili verniki. Če zanikaš obstoj Boga, to pomeni, da sprejemaš kategorije enoboštva. Ko te kategorije ne veljajo več, nevernost postane nezanimiva in kmalu tudi nesmiselna. Brezbožci pravijo, da želijo laičen svet, vendar je svet, ki ga določa odsotnost krščanskega Boga, še vedno krščanski. Posvetnost je kot devištvo, stanje, ki ga določa tisto, kar posvetnost zavrača. Brezboštvo ima prihodnost le v prepородu krščanstva; v bistvu pa krščanstvo in brezboštvo pojemata skupaj.

Brezboštvo je poznocvetoča roža krščanske ljubezni do resnice. Noben pogan se samo zaradi resnice ni voljan odreči užitku, da živi. Pogani cenijo pretkano oblikovan privid, ne preproste resnice. Za Grke je bil cilj filozofije sreča ali odrešitev, ne resnica. Čaščenje resnice je krščanski kult.

Nekdanji pogani so se pred brezobzirno vneto prvih kristjanov upravičeno tresli. Nobena od skrivnostnih ver, ki jih je bilo v nekdanjem svetu na pretek, ni podpirala krščanske trditve, da so vse druge vere krive. Že zato noben od njihovih vernikov ne bi mogel postati brezbožec. Kristjani so s trditvijo, da le oni posedujejo resnico, bohotno obilje poganstva sveta dokončno obsodili na propad.

V svetu množice bogov nevernost nikdar ne more biti popolna. Lahko je le zavračanje enega boga in sprejemanje drugega, ali pa – kot pri Epikurju in njegovih privržencih – prepričanje, da bogovi niso pomembni, ker so se že davno nehali ukvarjati s človeškimi zadevami.

Krščanstvo je spodkopalo korenine poganke strpnosti do iluzij. S trditvijo, da obstaja le ena prava vera, je resnici podelilo neomejeno vrednost, ki je prej ni imela. Prvič je tudi omogočilo nevero v božanskost. Pozna posledica krščanske vere je bilo čaščenje resnice, ki se je najpopolneje izrazilo v brezboštvu. Za to, da živimo v svetu brez bogov, se moramo zahvaliti krščanstvu.

Prevedla Dušanka Zabukovec